

הקו האדום של הקו הירוק: השמאל ואינתיפאדת אל-אקצה

פרופ' יהודה שנהב

מלחמת 1967 הביאה עמה עדנה רבה לשמאל הציוני. בעקבות המלחמה הצליח חוגי השמאל הציוני להמציא את עצמם מחדש בעזרתם המרחבים שנפרשו מעבר לקו הירוק. הם יצרו לעצמם זהות ופרשו לעצמם סדר יום תוך החצנת הסכסוך היהודי-פלסטיני והעתקתו מבעיה "פנימית" המתוחמת בתוך גבולות 1948 לבעיה "חיצונית" המתקיימת מעבר לקו הירוק. היה זה מקרה קלאסי של הגדרת זהות באמצעות דימיון של גבולות.

עד 1967, היה השמאל הציוני שרוי בבילבול מושגי ואידיאולוגי. היה עליו לתת דין וחשבון על העובדה שמרבית ההתיישבות בתוך שטח מדינת ישראל היתה התיישבות יהודית-לאומית על אדמות פלסטיניות (היום היינו קוראים לזה התנחלות). השמאל הציוני נדרש להתמודד עם הדיסוננס בין תמיכה בעקרונות של צדק חברתי ופוליטי לבין תמיכה בהתיישבות יהודית על אדמות פלסטיניות מופקעות מצד שני; בין תמיכה במדינה יהודית, לבין התנגדות לדיכוי המיעוט הפלסטיני, שאותו בחר להגדיר במונחים מעמדיים ולא לאומיים. באה מלחמת 1967, השכיחה את העבר הבעייתי ופתרה את הדיסוננס. באמצעות הקו הירוק ניתק עצמו השמאל הציוני מעבר בעייתי ולא מחמיא והתחיל לגבש סדר יום בהיר יותר ומבולבל פחות. הוא התגייס למאבק על סימון מחדש של הקו הירוק וכך הצליח להשכיח את הפקעת הקרקעות ולהלבין את הכיבוש בגבולות 1948. יתר על כן, הוא קיבל וקיבע כעובדה מוגמרת את פיצול העם הפלסטיני לשתי ישויות נפרדות: "ערבים אזרחי ישראל" והפלסטינים בשטחים הכבושים.

בעקבות מלחמת 1967 הפכו הפקעת הקרקעות בשטחים ותהליך הקולוניזציה שלהם באמצעות מפעל ההתנחלויות למושא הביקורת העיקרי של השמאל הציוני, לא מעט על פי המודל של 'הקרב על אלג'יר', שהתחבב על רבים בתוכו. הסכסוך היהודי-פלסטיני הועתק אל מרחב אחר, מעבר לגבול. החברה הישראלית בגבולות הקו הירוק נדמתה בעיני השמאל הציוני לחברה דמוקרטית ונטולת קונפליקט לאומי, שצריכה לכל היותר להתמודד עם שאלות של אי שוויון מעמדי. היעדר הדמוקרטיה, אי-הצדק, העוול והכיבוש הועתקו למחוזות אחרים, אל צידו השני של הקו הירוק.

סדר היום הפרו-פלסטיני של השמאל הציוני התקיים בצורתו זו כל עוד אפשר היה שלא להתמודד עם המציאות שקדמה למלחמת 1967, כל עוד אפשר היה להימנע מן הדיון על זכות השיבה, או עם תביעתם של הפלסטינים אזרחי ישראל להכיר בהם כמיעוט לאומי בעל זכויות קלוקטיביות. השמאל הציוני יכול להרשות לעצמו להיות שמאלני כל עוד מתקיימת לפחות מראית עין של חלוקה בין ה"שטחים" לבין "ישראל", כל עוד ישנה הפרדה בין דמוקרטיה לכיבוש, כל עוד מוותרים הפלסטינים על בתייהם בטלביה, ביפו, באזור, בעין חוד ובעוד כ-400 ישובים, כפרים וערים וכל עוד המדינה נשארת יהודית (ומערבית) והפלסטינים המכונים "ערביי ישראל" נותרים נוכחים נפקדים.

בשל הפיצול הלאומי והתרבותי שיצר השמאל הישראלי ברור מדוע הסכמי אוסלו קסמו לו כל-כך. הסכמי אוסלו הציעו צורה חדשה להמשך קיומם הקו הירוק ושל מיתולוגית ההפרדה באמצעות הגשמה מדינית של עקרון החלוקה: שתי מדינות לשני עמים. עקרון החלוקה הזה היה ונותר המשאב התרבותי העיקרי של השמאל הציוני. התפיסה הקולוניאליסטית של המזרח התיכון החדש שהיתה גלומה בהסכמי אוסלו גם הציעה את הקו הירוק כמנוף לניצול כוח העבודה הזול המצוי מעבר לו. השמאל הציוני, שעיקר כוחו בא מן הבורגנות הישראלית, מקדש את הקו הירוק גם משום שהוא מסמן את אפשרויותיו של "השוק החופשי": הוא מפריד בין כוח עבודה שעדיין נתון להגנת המדינה לבין כוח עבודה זול המופקר לחוקי הכלכלה הגלובלית. אין תימה שפעילי השמאל הציוני ראו הרמוניה בין התביעה ל'צדק פוליטי' לבין התקווה לורווחים כלכליים. הפלסטינים

במשך הזמן חל תהליך הדרגתי של קולוניזציה מנטלית בקרב השמאל הציוני גם ביחס לשטחים מעבר לקו הירוק. למרות העמדה העקרונית של השמאל נגד ההתנחלויות הוא השלים עם התנחלויות רבות, כמו מעלה אדומים, אריאל או גילה, והדחיק את מעמדן הבעייתי. משום כך לא ברור היום מה בדיוק כוללת תביעת הנחרצות של השמאל הציוני לפינוי ההתנחלויות. האם מדובר בדרישה אולטימטיבית לפינוי כל ההתנחלויות עד האחרונה שבהן, או שהשמאל מקבל את ההבחנה בין סוגים שונים של התנחלויות כדי להכשיר חלק מהן ולראות בפינוי האחרות עלה תאנה להמשך הכיבוש. מכל מקום, מבחינת השמאל הציוני, התביעה לפינוי ההתנחלויות ולהחזרת השטחים הפכו כפרת אדמות 1948. השמאל מציע פתרונות נפרדים לפלסטינים משני צידי הקו הירוק: לתושבי 'השטחים הכבושים' מוצעת ריבונות מדינית על חלק מן השטח תמורת פרידה סופית מן האדמות שבתחומי הקו הירוק ואילו לפלסטינים אזרחי ישראל מוצעת ישראליות והשלמה עם היותה של המדינה חד-לאומית. זו הסיבה שבגללה קרא אדוארד סעיד להתנגד להסכמי אוסלו. הסכמי אוסלו והפתרון של 'שתי מדינות לשני עמים' פירושו קידוש הקו הירוק ופיצול העם הפלסטיני מבחינה פוליטית, לאומית, תרבותית וגיאוגרפית.

באירועי אוקטובר 2000 ובילבולו תפיסת עולם סדורה זו של השמאל הציוני ביחס לשטחים שנכבשו ב-1967, שכן הם החזירו את הסכסוך הביתה, אל תוך גבולות הקו הירוק. ההפגנות של הפלסטינים אזרחי ישראל, שהחלו מתוך הזדהות עם אינתיפדת אל-אקסה שחוללו אחיהם מעבר לקו הירוק, הוכיחו שהפלסטינים בתוך הקו הירוק אינם שותפים בהכרח לעמדת השמאל הישראלי, שקידשה את הקו הזה וראתה בו עוגן מוסרי. השמאל הציוני הגיב בשיח מגומגם, חסר עמוד שדרה, ולעתים אף מתקרנף. "התקשורת השמאלנית" מלאה בהצהרות לאומניות על זכותנו על הארץ, על אחדות הגורל עם המתנחלים, ואף על בגידתם של הערבים הישראלים אחרי שקיבלו שוויון אזרחי. הגדילו לעשות אותם פרשנים לענייני ערבים וכתבים לענייני צבא שדיברו מגרוננו של משרד הבטחון כאילו פעלו בהשראת צו 8. ואילו ממשלת ישראל היהודית לא גימגמה אלא הגיבה בנחרצות, תוך הרג, ולעתים רצח, של 14 אזרחים באום אל-פאחם, עילבון, סחנין ונצרת. מטחי האש שכיוונה המדינה לעבר אזרחיה הערבים לא כוונו אף פעם לעבר מפגינים יהודים, בין אם הם מתנחלים או חרדים. בניגוד לניסיונות מלומדים לומר אחרת, למדנו, שבפועל אכן מתקיימת סתירה בין המושגים "מדינה יהודית" ו"מדינה דמוקרטית".

אירועי אוקטובר-נובמבר 2000 היו מעין הצהרה על מעמדו של הקו הירוק כמגדיר של סדר היום הפוליטי בישראל. הם חיבו את השמאל הישראלי לנקוט עמדה ברורה לגבי הקשר בין הפלסטינים אזרחי ישראל לבין הפלסטינים תושבי הגדה המערבית וחבל עזה, ולא פחות מכך: לגבי הקשר בין הפלסטינים אזרחי ישראל ושאלת הקרקעות בגבולות 1948. אלא שהשמאל הישראלי מתנהג כמי שאבד לו סדר היום. הוא הגדיר את עצמו באמצעות הקו הירוק ולכן אינו מצליח להתמודד עם הפקעת הקרקעות בגבולות 1948. הוא עוסק בזכויות הליברליות של הפלסטינים אזרחי ישראל: בזכותם לחיים, בזכותם להפגין, בזכות חופש הדיבור שלהם. זהו מעשה ראוי. אלא שהוא אינו מעיז לעסוק בזכויותיהם הקולקטיביות כמיעוט לאומי בתוך מדינה ריבונית יהודית, ובתביעתו של המיעוט הזה לקרקע ולאוטונומיה תרבותית. העדר זה בולט דווקא משום שבימים אלה ממש מגיבה המדינה לא כגוף ליברלי נייטרלי אלא כ"מדינה יהודית".

בתגובה לאירועי אוקטובר-נובמבר החלה המדינה לתכנן את הרחבתם של ישובים יהודים בגליל. במשרד ראש הממשלה מתגבשת תוכנית להכפלת מספר התושבים היהודים במרכז הגליל בתוך חמש שנים. כפי שדווח, התכנית היא "חלק ממספר צעדים שמתגבשים לאחרונה במשרדי הממשלה, בעקבות השתתפותם של ערביי ישראל בהפגנות האלימות"¹. במקביל מתכוון משרד הביטחון לזרז את הקמתן של האחזיות נחל בוודי ערה, במטרה "להגביר את תחושת הביטחון של התושבים". מקורות בטחוניים הסבירו "כי הם מודעים להתנגדות שעלולה לעורר התוכנית בקרב התושבים הערבים בוואדי ערה" אולם "מדובר באדמות מדינה, יש צורך בהיאחזות הזו ומדינת ישראל אינה צריכה לשאול איש מה לעשות באדמותיה"². כך, בעוד השמאל

הטיפול באדמות ובהתיישבות בתוך תחומי הקו הירוק אינו עניין לבתי משפט המטפלים בהגנה על זכויות הפרט (למשל פסק דין קעדאן בנושא היישוב הקהילתי קציר). החלטות בג"צ יכולות להיות ליברליות (לכאורה) משום שהן עיוורות להיסטוריה ולקבוצות מיעוט לאומיות. בג"צ עיוור להלאמה היהודית של האדמות בעבר. אבל התמודדות אמת בשאלת הקרקעות מוכרחה להתקיים ברמה הקולקטיבית והפוליטית. מאבקו של שמאל אמיתי צריך להתמקד בגיבוש סדר יום ברור בנושא האדמה בתוך קוי 1948. אין זו שאלה תיאורטית. היא נוגעת בסוגיה פרקטית המקבלת בולטות בעשור האחרון ומציעה חלון הזדמנויות כמעט אחרון לעשיית צדק פוליטי וחברתי לפלסטינים אזרחי ישראל – ובהזדמנות זו אולי גם למזרחים, שסבלו מדיכוי ממסדי בחמישים השנים האחרונות. היא מציעה לשמאל היהודי הזדמנות נדירה לחזור ולעסוק בנושא שאותו הדחיק, ותוך כך גם לייצר את עצמו מחדש כשמאל פוליטי וחברתי. אנסה להסביר כיצד ומדוע.

קצת עובדות. בתוך תחומי הקו הירוק לא ניבנה מאז 1948 אף ישוב ערבי חדש, וכפרים ערבים רבים נותרו בלתי מוכרים. מאז 1995 הועברו לשימוש ערבי רק 0.25 אחוזים משטחי המדינה. שיעור הקרקע שנמצא בבעלות ערבית נאמד בכ- 2.5 עד 3.5 אחוזים משטחי מדינת ישראל.³ לפלסטינים אזרחי ישראל אין נגישות לקרקע, אין נגישות לאגף התכנון, לא למנהל מקרקעי ישראל ובודאי לא לגופים העל-מדינתיים המחזיקים בקרקעות כמו הקק"ל או הסוכנות היהודית. התפלגות הקרקעות בגליל מציגה את העיוות האתני בתוך החברה היהודית ובין יהודים וערבים. 62.3% מן הקרקעות בגליל נמצאים בשטח שיפוטן של מועצות מקומיות בעלות רוב אשכנזי, המאוכלסות על ידי 6% מכלל אוכלוסיית האזור. לעומת זאת, רק 21% מהקרקע נמצא בשטח שיפוטן של מועצות מקומיות בעלות רוב מזרחי. שטחי השיפוט של המועצות המקומיות הערביות מקיפים רק 16% מן הקרקע, בעוד שהאוכלוסייה הערבית מונה 72% מכלל אוכלוסיית הגליל.⁴

מאז תחילת שנות התשעים איפשרה המדינה לחקלאים יהודים (בעיקר בקיבוצים ובמושבים) לעשות שימוש בקרקע שהוגדרה בעבר 'חקלאית' לצורכי בניה. שינוי ייעוד הקרקע נעשה בהחלטות זמניות, שנומקו בצורך לענות לכאורה על המחסור בקרקע למגורים עבור המהגרים שהגיעו לישראל מברה"מ לשעבר. עד מהרה החלו החקלאים להאבק למען עיגון תהליכים זמניים אלה באמצעות חוקים ותקנות, שבכוחם להפוך את החקלאים לבעלי הקרקע. כך, למשל, אחד החוקים המונח עתה על שולחנה של הכנסת נקרא: "עיגון זכויות החקלאים בקרקע". מדובר בכעשרים אחוזים מבין 20 מיליון הדונם הנמצאים בתוך תחומי הקו הירוק, כלומר כארבעה מיליון דונם. הקצאת מירב עתודות הקרקע הפנויות בתוך שטחי הקו הירוק לקבוצה קטנה זו נעדרת הצדקה כלכלית, חברתית או מוסרית והיא שערוריתית. היא תקטין עוד יותר הסיכוי להשיב לפלסטינים מקצת מן הקרקעות שהופקעו מהם, ותגדיל עוד יותר את אי השוויון בין היהודים האשכנזים לבין הפלסטינים מזה והמזרחים מזה. צעד כזה ישכפל את אי השוויון בתוך החברה היהודית ויעמיק את הקרע הלאומי בין יהודים ופלסטינים. עיגון זכויות החקלאים בקרקע אינו אלא הרחבתה של האצולה האגררית האשכנזית-ציונית. "הפרטת" הקרקעות תגרום נזק חברתי ופוליטי בלתי הפיך בתוך החברה הישראלית. שמאל בעל סדר יום ברור צריך להיאבק למען הקצאת האדמות הללו הן לאוכלוסייה הפלסטינית, כדי להקים עליהן ערים ושכונות חדשות, והן לאוכלוסייה המזרחית בעיירות הפיתוח, כדי שניתן יהיה להרחיב את שטח שיפוטן.

קשה לדעת איך יראה העתיד. אפשרי עדיין פתרון של שתי מדינות לשני עמים. פתרון כזה, אם יוסכם על כל הצדדים, צריך שיאפשר הקמתה של מדינה פלסטינית לא כמדינת חסות או בת ערובה של ישראל, אלא כמדינה ריבונית חזקה ועצמאית לצידה. היא צריכה להיות ביטוי לעיקרון שלא יתכן שעם אחד ישלוט על עם אחר. שלא ניתן להגיע להסדר של שלום על ידי אולטימטום ותכתיב כפי שעשו ממשלות ישראל מאז חתימת הסכמי אוסלו. מדינה פלסטינית, כשתקום, צריכה להיות בעלת רצף טריטוריאלי שיאפשר ריבונות עצמאית של מדינה שירושלים המזרחית היא בירתה. אולם תתכן גם אופציה אחרת של הסדר דו-לאומי על כל שטחי

נכתב: אוקטובר 2001

¹ צפריר רינת "יישובים עוקפים" **הארץ**, נובמבר 2000.

² מזל מועלם "תכנית להרחבת יישובים יהודיים בגליל" **הארץ**, נובמבר 2000.

³ סקירה מלאה ומלומדת ניתן למצוא במאמרם של אורן יפתחאל וסנדי קידר "משטר המקרקעין הישראלי" בכתב

העת **תיאוריה וביקורת** גיליון מס' 16, 2000.

⁴ סקירה מלאה ניתן למצוא בנייר עמדה של **הקשת הדמוקרטית המזרחית**, "קרקעות וצדק חברתי", נובמבר 2000. חלק מן הנתונים בסקירה מבוססים גם הם על נתונים של קידר ויפתחאל.